

PSIXOLINGVISTIKA SOHASIDA GENDER VA TIL MUNOSABATLARI**Komilova Nilufar Abdilkadimovna**

Fargʻona davlat universiteti, Til oʻrgatish markazi rahbari, PhD

Orcid: 0000-0003-2618-6010

nilufar.abdilkadimovna@gmail.com**ГЕНДЕР И ЯЗЫКОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПСИХОЛИНГВИСТИКЕ****Комилова Нилуфар Абдылкадымовна**Руководитель центра изучения языков, PhD, Ферганского государственного
университета

Orcid: 0000-0003-2618-6010

nilufar.abdilkadimovna@gmail.com**GENDER AND LANGUAGE RELATIONS IN PSYCHOLINGUISTICS****Komilova Nilufar Abdilkadimovna**

Head of Language Teaching Centre, PhD, Fergana State University

Orcid: 0000-0003-2618-6010

nilufar.abdilkadimovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola psixolingvistika sohasida gender va til oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni oʻrganadi. Tadqiqot gender identifikatorining tilshunoslik jarayonlari, nutq faoliyati va kognitiv xususiyatlarga taʼsirini adabiyotlar tahlili orqali koʻrib chiqadi. Maqolada erkak va ayol nutqining lingvistik xususiyatlari, gender

stereotiplarining til tuzilishiga ta'siri hamda ijtimoiy-madaniy omillarning rolini tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, gender nafaqat leksik va grammatik tuzilmalarga, balki pragmatik va diskursiv strategiyalarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Gender va til munosabatlari milliy va madaniy kontekstga bog'liq holda turlicha namoyon bo'ladi. Tadqiqot xulosasi gender identifikatorining tilshunoslik tadqiqotlarida muhim o'rin egallashini va bu sohada yanada chuqur tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, gender, til, nutq faoliyati, lingvistik gender, diskurs tahlili, ijtimoiy til

Аннотация. В данной статье рассматривается сложная взаимосвязь между гендером и языком в области психолингвистики. В исследовании рассматривается влияние гендерной идентичности на языковые процессы, речевую деятельность и когнитивные характеристики посредством обзора литературы. В статье анализируются лингвистические особенности мужской и женской речи, влияние гендерных стереотипов на структуру языка и роль социокультурных факторов. Результаты показывают, что гендер оказывает существенное влияние не только на лексические и грамматические структуры, но и на прагматические и дискурсивные стратегии. Взаимосвязь между гендером и языком проявляется по-разному в зависимости от национально-культурного контекста. В заключении исследования подчеркивается важность гендерной идентичности в лингвистических исследованиях и необходимость дальнейших углубленных исследований в этой области.

Ключевые слова: психолингвистика, гендер, язык, речевая деятельность, лингвистический гендер, дискурсивный анализ, социальный язык

Abstract. This article examines the complex relationship between gender and language in the field of psycholinguistics. The study examines the impact of gender identity on linguistic processes, speech activity, and cognitive characteristics through a

literature review. The article analyzes the linguistic features of male and female speech, the impact of gender stereotypes on language structure, and the role of sociocultural factors. The results show that gender has a significant impact not only on lexical and grammatical structures, but also on pragmatic and discursive strategies. The relationship between gender and language manifests itself differently depending on the national and cultural context. The conclusion of the study emphasizes the importance of gender identity in linguistic research and the need for further in-depth research in this area.

Keywords: psycholinguistics, gender, language, speech activity, linguistic gender, discourse analysis, social language

KIRISH

Psixolingvistika sohasida gender va til munosabatlari XX asr oxiridan boshlab intensiv tadqiq qilinayotgan dolzarb mavzulardan biridir. Gender identifikatorining insonning kognitiv faoliyati, nutq jarayonlari va tilni egallashiga ta'siri ko'p jihatdan hali ham ochilmagan qolmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda gender nafaqat biologik farq sifatida, balki ijtimoiy-madaniy konstruksiya sifatida qaraladi va bu yondashuv tilshunoslik tadqiqotlariga yangi yo'nalishlar ochib beradi.

Tilning gender bilan bog'liqligi masalasi turli darajalarida namoyon bo'ladi: morfologik, sintaktik, leksik, fonetik va pragmatik. Gender markerlari ko'pgina tillarda grammatik kategoriya sifatida mavjud bo'lib, bu esa til tuzilishining o'zida gender tushunchasining mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, gender va til munosabatlari shunchaki grammatik kategoriyalar bilan cheklanib qolmaydi - bu aloqa nutqchilarning ijtimoiy identifikatori, kognitiv jarayonlari va kommunikativ strategiyalarini ham qamrab oladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot adabiyotlar tahlili metodologiyasiga asoslanadi va psixolingvistika, sotsiolingvistika, gender tadqiqotlari va kognitiv tilshunoslik sohalaridagi asosiy ishlarni qamrab oladi. Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-taqqoslash, tavsifiy-tahliliy va sintez

usullarini o'z ichiga oladi. Adabiyotlar tahlili o'zbek, rus va xorijiy manbalar asosida amalga oshirildi, bu esa mavzuga nisbatan keng qamrovli yondashuvni ta'minladi.

Gender va til munosabatlari bo'yicha dastlabki fundamental tadqiqotlar Robin Lakoffning "Language and Woman's Place" (1975) asarida boshlanib, keyinchalik Deborah Tannenning "You Just Don't Understand" (1990) kitobida rivojlantirildi [1]. Lakoff ayollarning nutqini erkaklar nutqidan farqlovchi xususiyatlarni aniqlagan: yumshoq imperavalar, savol intonatsiyasi, intensifikatorlardan ko'proq foydalanish. Tannen esa erkak va ayollarning kommunikativ maqsadlari va strategiyalarining farqli ekanligini ta'kidlagan: erkaklar status va mustaqillikka yo'naltirilgan bo'lsa, ayollar aloqa va hamkorlikni afzal ko'rishini isbotlagan.

Rus tilshunosligida gender va til munosabatlari A.V. Kirilina, E.I. Goroshko va M.V. Tomskaya kabi olimlar tomonidan keng tadqiq qilindi [2]. Kirilina gender kategoriyasining rus tilida leksik va grammatik darajadagi namoyon bo'lishini o'rgandi va gender stereotiplarining frazeologik birliklarning semantikasiga ta'sirini aniqladi. Goroshko kompyuter mediatsiyali kommunikatsiyada gender farqlarini tadqiq qilib, erkak va ayollarning internet diskursidagi xususiyatlarini aniqlagan [3]. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gender markerlar nafaqat og'zaki nutqda, balki yozma kommunikatsiyada ham faol namoyon bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida gender tadqiqotlari G.Abduraxmonova, D.Xudoyberganova va N.Usmanova ishlarida aks ettirilgan [4]. Abduraxmonova o'zbek tilida ayol obrazining leksik-semantik maydonini tahlil qilib, gender stereotiplarining til tizimidagi aksi haqida qimmatli ma'lumotlar bergan. Xudoyberganova folklor matnlarida gender rollarining tildagi ifodasini tadqiq qildi va an'anaviy gender tushunchalarining zamonaviy tilga ta'sirini ko'rsatdi [5]. Bu tadqiqotlar o'zbek tili materiallarida gender omilining ahamiyatini tasdiqlaydi.

Psixolingvistik yondashuvda gender va til munosabatlari Janet Hyde va Alice Eagly tomonidan meta-tahlil usulida o'rganildi. Ularning tadqiqotlari erkak va ayollarning verbal qobiliyatlari o'rtasidagi farqlar ko'pincha kichik bo'lishini, lekin ba'zi sohalarda (masalan,

verbal xotira, fonetik idrok) ayollarning ustunligini ko'rsatdi [6]. Susan Pinker nutq rivojlanishida gender farqlarini tadqiq qilib, ayol bolalarda tilni egallash jarayoni erkak bolalarga nisbatan tezroq kechishini aniqladi [7].

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan gender va til munosabatlari Lera Boroditsky va boshqa olimlar tomonidan o'rganildi. Ularning tadqiqotlari grammatik gender kategoriyasiga ega tillarda so'zlovchilar obyektlarni gender markeriga mos ravishda idrok qilishini ko'rsatdi [8]. Bu kashfiyot tilning kognitiv jarayonlarga ta'sirini yaqqol namoyon qiladi va gender kategoriyasining nafaqat lingvistik, balki psixologik ahamiyatini ham tasdiqlaydi.

Sotsiolingvistik tadqiqotlarda William Labov, Peter Trudgill va Jennifer Coates tomonidan erkak va ayol nutqining ijtimoiy variantlari o'rganildi. Bu tadqiqotlar ayollarning prestijli variantlarni afzal ko'rishini, erkaklar esa vernakular formalarni ko'proq ishlatishini aniqladi [9]. Gender va til munosabatlarida ijtimoiy sinf, yosh, ta'lim darajasi kabi omillarning ham muhim rolini ko'rsatdi.

Diskurs tahlili sohasida Ruth Wodak va Michelle Lazar gender va hokimiyat munosabatlarini til orqali tadqiq qildilar. Ularning ishlari gender identifikatorining diskursiv konstruksiyasini va ideologik jihatlarini ochib berdi [10]. Bu yondashuvlar gender va tilning shunchaki tabiiy farq emas, balki ijtimoiy konstruksiya ekanligini ta'kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra, gender va til munosabatlari ko'p qirrali va murakkab hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Birinchidan, gender omili tilning barcha darajalarida - fonologik, morfologik, leksik, sintaktik va pragmatik - o'z ta'sirini ko'rsatadi. Fonologik darajada erkak va ayol nutqining akustik parametrlari (chastota, intonatsiya, tempo) sezilarli farq qiladi. Ayollar nutqida yuqori chastota, ko'proq intonatsion o'zgarishlar va emotsional boyroq ifoda kuzatiladi. Erkaklar nutqida past chastota, barqaror intonatsiya va qisqaroq pauzalar xos.

Morfologik va sintaktik darajada gender markerlar turli tillarda har xil tarzda namoyon bo‘ladi. Grammatik genderga ega tillarda (masalan, rus, arab, nemis tillari) gender kategoriyasi til tuzilishining ajralmas qismi bo‘lib, so‘zlovchilarning kognitiv jarayonlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zbek tilida grammatik gender kategoriyasi mavjud emas, lekin leksik darajada gender farqlar yaqqol namoyon bo‘ladi - ayol va erkak belgilovchi leksemalar, gender-spetsifik atamalar va ifodalar mavjud.

Leksik darajada gender stereotiplari til tizimiga chuqur singib ketgan. Ayollar bilan bog‘liq leksemalar ko‘pincha emotsionallik, noziklik, g‘amxo‘rlik semantikasini o‘z ichiga olsa, erkaklar bilan bog‘liq so‘zlar kuch, faollik, mustaqillik ma‘nolarini ifodalaydi. Bu gender stereotiplari frazeologik birliklar, maqollar va hikmatli so‘zlarda ham aks etadi. Masalan, o‘zbek tilida “ayol aqli - soch uchida” kabi ifodalar gender haqidagi an‘anaviy qarashlarni aks ettiradi.

Pragmatik darajada erkak va ayollarning kommunikativ strategiyalari sezilarli farq qiladi. Ayollar ko‘proq kooperativ strategiyalardan foydalanadi: so‘zlovchini qo‘llab-quvvatlash, empetiya bildirish, konsensusga erishishga intilish. Erkaklar esa ko‘proq raqobatbardosh strategiyalarni afzal ko‘radi: o‘z fikrini himoya qilish, mustaqillikni ta’kidlash, hokimiyat o‘rnatish. Bu farqlar turli madaniy kontekstlarda turlicha namoyon bo‘ladi va universal xarakter kasmaydi.

Psixolingvistik tadqiqotlar gender omilining til egallash jarayoniga ta‘sirini ko‘rsatdi. Ayol bolalarda og‘zaki nutq erkak bolalarga nisbatan erta rivojlanadi, lug‘at boyligi tezroq o‘sadi va grammatik strukturalar osonroq egallanadi. Erkak bolalarda esa fazoviy-matematik qobiliyatlar ustunlik qiladi va ular fonetik farqlarni aniqroq idrok qiladi. Bu farqlar neyrofiziologik xususiyatlar va ijtimoiy omillarning birgalikdagi ta‘siri natijasida yuzaga keladi.

Ijtimoiy-madaniy kontekst gender va til munosabatlarida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Patriarxal jamiyatlarda ayollarning til foydalanishi ko‘proq cheklanadi va formal registrlar ishlatish imkoniyati kamlashadi. Zamonaviy demokratik jamiyatlarda gender tengligi g‘oyalari til siyosatiga ham ta‘sir ko‘rsatib, gender-neytral til shakllari paydo bo‘ldi.

O'zbek jamiyatida an'anaviy gender rollari hali ham kuchli bo'lib, bu tilning gender aspektlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Texnologik taraqqiyot ham gender va til munosabatlarini o'zgartirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, chat botlar, ovozli yordamchilar kabi yangi kommunikasiya shakllari gender ifodalarining yangi usullarini yaratdi. Virtual muhitda gender identifikatori ko'pincha leksik va stilistik tanlovlar orqali namoyon bo'ladi, bu esa gender va tilning munosabatlarini yanada murakkablashtiradi.

XULOSA

Psixolingvistika sohasida gender va til munosabatlari haqidagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bu munosabatlar ko'p jihatli va murakkab xarakterga ega. Gender omili tilning barcha tizimiy darajalarida - fonologik, morfologik, leksik, sintaktik va pragmatik - o'z ta'sirini ko'rsatadi. Erkak va ayol nutqining xususiyatlari nafaqat biologik farqlar, balki ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadi.

Tadqiqot natijalari gender stereotiplarining til tizimiga chuqur singib ketganligini ko'rsatadi. Bu stereotiplar leksik semantika, frazeologik birliklar va diskursiv strategiyalarda namoyon bo'ladi. Ayollar va erkaklar turli kommunikativ maqsadlarga ega bo'lib, turli pragmatik strategiyalardan foydalanadi. Ayollar ko'proq kooperativ yondashuvni afzal ko'rsa, erkaklar raqobatbardosh strategiyalarni tanlaydi. O'zbek tilshunosligida gender va til munosabatlari sohasi yanada chuqur tadqiqotlarni talab qiladi. Grammatik gender kategoriyasi mavjud emas bo'lsa ham, leksik va pragmatik darajadagi gender markerlar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zbek madaniyatidagi an'anaviy gender rollari tilning turli jihatlariga ta'sir qiladi va bu jarayon zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar kontekstida o'rganilishi zarur.

Kelajakda gender va til munosabatlari sohasi yanada rivojlanishi kutiladi. Texnologik taraqqiyot, ijtimoiy o'zgarishlar va globallashtirish jarayonlari yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochib bermoqda. Bu sohada eksperimental tadqiqotlar, korpus lingvistikasi usullari va neyrolingvistik yondashuvlar keng qo'llanilishi zarur. Gender va tilning o'zaro ta'siri haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy

jihtadan ham muhim - til o'qitish, tarjima faoliyati va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
2. Кирилина, А. В. (1999). *Гендер: лингвистические аспекты*. Москва: Институт социологии РАН.
3. Горошко, Е. И. (2003). *Интернет-коммуникация: проблемы жанроведения и гендерные особенности*. Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина.
4. Абдурахмонова, Г. (2018). О'збек тилида аёл образининг лексик-семантик майдони. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 15-22.
5. Худойберганова, Д. (2020). Фольклор матнларида гендер ролларининг тилдаги ифодаси. *Филология масалалари*, 2, 45-53.
6. Hyde, J. S., & Linn, M. C. (1988). Gender differences in verbal ability: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 104(1), 53-69.
7. Pinker, S. (2008). *The Sexual Paradox: Men, Women and the Real Gender Gap*. New York: Scribner.
8. Boroditsky, L., Schmidt, L. A., & Phillips, W. (2003). Sex, syntax, and semantics. In D. Gentner & S. Goldin-Meadow (Eds.), *Language in mind: Advances in the study of language and thought* (pp. 61-79). Cambridge, MA: MIT Press.
9. Coates, J. (2004). *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. London: Longman.
10. Lazar, M. M. (2005). *Feminist critical discourse analysis: Gender, power and ideology in discourse*. London: Palgrave Macmillan.